

aránt hévvel szolgálta Marsot és Pallast, kinek mindkét combját ólomgolyó ütötte át anélkül, hogy csontot sértett volna, és néhány nap múlva meghalt”.

Megjegyzendő, hogy a három nappal későbbi, május 22-i roham Istvánffy szerint ugyanitt, a Víziváros déli végén volt kör alakú saroktoronynál történt. Véleményünk szerint a rohamozók ellen felsorakozó janicsárok sorfala a *rešen belül* fogadhatta a támadókat. Nem valószínű, hogy a falon kívül, az ellenfél tűzének kitéve, fedezék nélkül várták a támadást. Erre utal az is, hogy Pálffy egy „kőből készült emlékmű” mögött talált menedéket. Nem hihető ugyanis, hogy az ostromlott és szétlőtt fal előtt bármilyen emlékmű állhatott, vagy megmaradt volna az ágyútűz után.

Talán ezzel az emlékművel és a kérdéses hellyel hozható kapcsolatba egy érdekes adat Esztergom 1572 táján készült török tapu-defterében: az „Alsó vár”-nak nevezett Víziváros házainak összeírásánál – amely az összeírás sorrendje szerint a Budai kapunál kezdődik és a melegvizes fürdőház (Rusztem pasa fürdője) felé halad, a 181. és a 182. sz. házak között –, a melegvizes fürdő közelében álló házat így írja le: „Kurd oda-parancsnok háza, földszintes...” (a ház pontos leírását adja, majd folytatja:) „...egyik-egyik oldala Riza aga és Ömer azab (házával) szomszédos, (másik) két oldala a »vörös kővel« (kizil-kaba) és az úttal határos.”

A leírásból kitűnik, hogy a várfal (=városfal) és az utca között kis házak sorakoztak, és a Hévíz-fürdő közelében, két ház között bizonyos „vörös kő” is állt. Lehetséges, hogy ez a defterben is megemlített, helymeghatározásra is alkalmas méretű „kizil Kaba” egy vörösmárványból készült (talán középkori, talán török?) emlékmű lehetett, amely mögött Pálffy Miklós a janicsárok golyózáporától megmenekült, s amelynek közelében Balassa Bálintnak „...minden ket zombian által ment az golobis...”

A fentiek alapján megállapíthatjuk tehát, hogy a költőt nem a Várhegy lábánál, a mai Tanítóképző Főiskola közelében felállított szobra környékén, hanem a Víziváros DNy-i sarkánál, a Hévíz-fürdő tornya mellett – már a városfalon belül –, a mai Katona István utca 4-6-8. sz. házak közti sikátorok táján érte a halálos sebet okozó lövés.

Az egy évvel későbbi, Esztergom visszafoglalását eredményező ostrom idején ugyanitt került sor a Víziváros bevételeét eredményező rohamra melyet W. Meyerpeck egykorú metszete is ábrázol (a hátsó belső borítón). Ennek ismeretében megelevenedik előttünk az egy évvel korábbi roham képe, a városfalon lőtt réssel, a falon belül Rusztem pasa fürdőjének két kupolájával, a Hévíz melletti ágyú-üteggel és a Hévíztől felől a Víziváros felé rohamozó katonák sorával...

Mindezek ismeretében kerül új emléktábla a Rusztem Pasa fürdőjének maradványait magában rejtő Katona István utca 8. sz. ház kerítésének falára a magyar nyelvű líra első, európai jelentőségű költőjének, a jeles végvári vitéznek, Balassa Bálintnak emlékére.

Horváth István

A Balassák és Balassi Bálint

Az 1970-es évek második felében folytak az esztergomi Balassa Bálint Társaság megalakításának előkészületei. Martsa Alajos, az esztergomi Babits Mihály Városi Könyvtár igazgatója először Marcus Aurelius Társaságot javasolt – a városi és megyei pártbizottságok vélt kifogásaira gondolva, amelynek korábban a városi könyvtár névadását kifogásolták. A tudós, humanista főpapot, Esztergom múltjához sok szállal kötődő Vitéz Jánost kifogásolnák, gondolta. Így Balassi Bálint lett a tudományos, művészeti társaság névadója. A Balassa névváltozat természetesen tűnt, hiszen Esztergomban Balassa-szoborról beszélünk, Balassa Bálint volt a múzeum névadója, s az egyik általános iskola is a Balassa nevet viselte.

A Balassa Bálint Társaság egyik közgyűlésén Nemeskürty István Balassi Bálintról tartott előadásában, ha nem is kifogásolta a választást, de hangsúlyozta, számára a gyakorlatban általános forma azért is helyesebb lenne, mivel maga a költő is gyerekkori tankönyvében (Bor-nemisszának ajánlva) Balassiként írta nevét. A Társaság néhány tagja ezt követően egy beszélgetést kezdeményezett a megyei levéltárban, hogy végigtekintsék, mi indokolhatja az eredeti

választást. Dr. Horváth István múzeumigazgató ennek során áttekintette a múzeum jogelőd-jének, az Esztergom-vidéki Régészeti és Történelmi Társulat gyűjteményének kialakulását, évkönyveiben, majd az Esztergom Évlapjaiban a költő halálával kapcsolatban megindult helyi kutatások publikációit: Récsény Viktor, Némethy Lajos, Soós Elemér, Zákonyi Mihály és Lepold Antal írásait. Ezek az írások az Esztergom sikertelen 1594-es ostrománál hősi halált halt költőt Balassa Bálintként említették, s az Annales Strigoniensis cikkeinek szerzői többségükben tagjai voltak az 1926–1946 között működött Balassa Bálint Társaságnak is.

Dr. Kovách Zoltán, a Főszékesegyházi Könyvtár elhunyt tudós igazgatója a könyvtár gyűjteményében levő Balassa-bibliát hozta el s mutatta be. Balassa András, Bálint unokatestvére ebbe jegyezte be a többi családi esemény között: „Anno 1594 die 19. maii Esztergom Wara wyasakor mideon ostromnak mentenek az Wizwarasnak lottek megh Bal. Balint v. az ostromon minden ket combian altal ment az golobis de czontot es izet nem sertett, vesztette az barbely Mathias hercege nem akarván szot fogadni az magyar barbelyioknak es holt meg hertelen die 30. eiusdem.” (Azaz: 1594. május 19-én Esztergom vára vívásakor, midőn ostrommal mentek a Vízivárosnak, lötték meg Balassa Bálint urat az ostromon. Mindkét combján átment a golyópis, de csontot és izet nem sértett. Vesztette Mátyás herceg borbélyja, nem akarván szót fogadni a magyar borbélyoknak, és halt meg hirtelen ugyanazon hó 30-án). A Balassára való kiegészítés természetes, hiszen, ha a családtagok nevét kiírta Balassa András, mindig ezt a formát használta. Kovách Zoltán a továbbiakban kitért a *Füves kertecske* XVI–XVII. századi kiadásaira, ahol mind a Balassa, mind a Balassi forma előfordult.

Magam a megyei levéltár őrizetében lévő Esztergomi Székesfőkáptalan Hiteleshelyi Levéltárának a költőre és rokonaira vonatkozó dokumentumokat emeltem ki és mutattam be, a XVII–XVIII. századi mutatók vaskos köteteivel együtt, ahol a költő neve mindig Balassa formában fordult elő. Az Esztergomi Székesfőkáptalan Hiteleshelyi Levéltára az elmúlt években visszakerült létrehozója és tulajdonosa, az Esztergomi Székesfőkáptalan birtokába. A Komárom Megyei Levéltár őrizte negyedszázadon keresztül a Garamszentbenedeki Konvent Hiteleshelyi levéltárát, amely beszélgetésünk időpontjában egy államközi megállapodás értelmében már Csehszlovákiába, Pozsonyba került. De kutatásaim alapján ebből is tudtam példát felidézni a XVII. századi Balassa családi névhasználatra. 1622 októberében a Garamszentbenedeki Konvent előtt tiltakozott Bethlen Gábor képviselője az ellen, hogy Wesselényi Ferenc nádor gróf Balassa Imrénnek adományozta Makót és néhány környező – egyébként török uralom alatt lévő – falut. Bethlen Gábor képviselői azért a Garamszentbenedeki Konventet keresték fel, s nem a Nagyszombaton működő esztergomi káptalant, mert ez közelebb esett az erdélyi fejedelem által megszállt területekhez.

Beszélgetésünk résztvevői, a Balassa Bálint Társaság tagjai azzal az érzéssel távoztak a levéltár előadóteremből, hogy a névadással nem döntöttek rosszul. A költő irodalmi nagysága és élete szempontjából lényegtelen, hogy neve milyen formában szerepel lexikonjainkban, tankönyveinkben. Tény az, hogy maga mind a Balassa, mind a Balassi formát használta saját kezű leveleiben és írásaiban, korának hivatalossága viszont a Balassa formát használta.

A továbbiakban röviden ismertetem az esztergomi hiteleshelyi levéltárban a költőre vonatkozó dokumentumokat, s néhányat a család tagjainak névhasználatával kapcsolatban. Mivel az első ilyen adat 1550-ből való – Balassa Zsigmond egy birtokösszeírásának töredéke –, előzetesen el kell mondani, hogy a Balassa családnak a Magyar Országos levéltárban őrzött levéltára Mohács előtti darabjai között 1465-ben fordul elő a Balassa családnév: Gyarmath-i Balassa Miklóst és fiát említi benne Simon esztergomi általános vikárius, Vitéz János prímás megbízottja. Ez a Miklós Balassi Bálint ükapja volt. A családi levéltár első darabja 1193-ból származott, de ezt valamely birtokügyben később hamisították. A család levéltárában megmaradt 1229-es oklevél Detrét, II. András király zólyomi tisztjét örökíti meg, aki a királynak itthon és külföldön is hű támogatója volt. Balassi Bálint így a XIII. század elejéig vezethette vissza családfáját. A Mohács előtti oklevelek sora nagyapjának, Balassa Ferencnek ügyeivel ér véget 1525-ben. A több mint száz oklevélben csak a Balassa forma fordul elő.

A feudális viszonyok kialakulásával Magyarországon is megnőtt az igény a jogbiztosító iratok kiadására, megőrzésére. Az ügyek írásba foglalásának szükségességét fogalmazta meg III. Béla sokat idézett 1181-es gondolata: „Amiképpen meghalnak az emberek, megy feledésbe tetteik emléke. Ezért szükséges, hogy ami az utódok feledékenységében kitörölő-

ne, az az írás segítségével éledjen fel." A jogbiztosító iratok kiadásában, megőrzésében fontos szerepet kaptak a hiteles helyek. Hiteles helynek nevezték nálunk azokat az egyházi testületeket, amelyek a XIII. század első fele óta a felek kérésére, vagy hatósági (királyi stb.) megbízás alapján alakítottak ki közhitelű okleveleket. Az egyházi testületek közül az esztergomi sokáig első helyen állt, hiteleshelyi levéltárát „országos” levéltárnak is nevezték, mivel a székesfőkáptalan hatásköre az egész országra kiterjedt. 1397-es megmaradt visitációja szerint 39 kánonok volt a tagja, az őrkánonok őrizte a káptalan pecsétjét, ő volt a levéltár őre, ahol zsákokban tartották a csomagokba kötött, szám szerint összerakott iratokat. 1543-ban a káptalan a török elől Pozsonyba menekült, majd Nagyszombatba költözött. Magával vitte kincstárát, értékes könyvtárát és levéltárát. A hiteles hely jegyzőkönyvei, protochollumai elpusztultak, csak 1551-től maradtak meg. Az esztergomi káptalan hiteleshelyi hatásköre továbbra is megmaradt, de ritka kivételtől eltekintve a XVI–XVII. században a felvidéki nyugati vármegyéiből keresték fel ügyeikkel a nemesek, ritkán a polgárok, kivételesen jobbágyfalvis is. Erre a területre vonatkozó megkeresések érkeztek a királytól és tisztviselőitől; de Komárom, Hont, Turóc, Árva és Liptó megyékből is felkeresték.

A hiteles hely levéltárának 1551 előtti iratait és a későbbi jegyzőkönyveket a XVIII. század második felében az ügyek szereplői, az érintett városok, falvak szerint kivonatolták, elenchust készítették, majd ennek az alapján szoros betűrendes mutatót. Az azután keletkezett, számunkra már kisebb történeti értékű, de a káptalan és ügyfelei szempontjából azonos jogbiztosító értékű ügyek jegyzőkönyveit, iratait új elenchusokba, mutatókönyvekbe vezették be. A káptalan csak 1820-ban költözött vissza Esztergomba, ősi székhelyére. A XIX. század viszonyai között jogbiztosító iratkiadása jelentéktelenné vált, de a hiteles hely levéltárának történeti értékét már a XVIII. század végén felismerték történészeink.

A hiteleshelyi jegyzőkönyvekben két kivételtől eltekintve a Balassa család tagjai mindig a Balassa de Gyarmath formában vannak bevezetve, kivétel egy-egy esetben Balassi Anna és Balassi Menyhárt fia, István. A XVIII. században készült mutatók mindig a Balassa családnév formát adják meg. Balassi Bálint, „Magnificus Valentinus Balassa de Gyarmath” 1578. július 18-án jelent meg a káptalan előtt, amely őt a formula szerint személyesen ismerte, és jegyzőkönyvbe foglalta, hogy 1300 forintos adóssága fejében Nagyszombatban levő házát erdődi Pálffy Tamás várpalotai kapitánynak leköötötte. Erdélyi és lengyelországi kalandjai után, apja halálhírére tért vissza, s keveredett mind mélyebbre apja pereibe, vitáiba családtagjaival és másokkal. Egy hiteleshelyi irat szerint már 1577-ben Liptó megyei Ibglanova faluban levő két üres jobbágytelkét Pandy Zsigmondra íratta át adóssága fejében. Balassi Bálint életében ezek az évek a „Júlia”-versek, a Losonczy Annával kapcsolatos szerelem éveit.

1582 húsvétja után ezer forintért birtokai egy részét Balassa Andrásnak, unokatestvérének adta el a jegyzőkönyv szerint. Ugyanebben az évben a királyi kúria kereste meg a káptalant. Hősünk Horváth Péter diósgyőri lovaskapitányt Miskolc mezővárosában a vád szerint megátadta, szolgálival bántalmazta. 1585 pünkösd – Hont vármegyei javait kötötték le Balogh Gergely korompai vicekapitánytól felvett 600 forintos kölcsönért. Ebben az évben folyik ellene a legsúlyosabb eljárás Sárospatak királyi várának elfoglalása és unokatestvérével, Dobó Krisztinával kötött házassága miatt. 1584 karácsonyán a sárospataki római katolikus templomban megesküdött Dobó István lányával, Dobó Ferenc felsőmagyarországi kapitány özvegy nővérével. Feleségének testvérével folyó anyagi vitáit Balassi Bálint, az újsütetű férj úgy gondolta rendezni, hogy tucatsny nemes társával és katonáival elfoglalja a várat. Dobó emberei kiverték a várból, s Dobó Ferenc vérfertőzési pert indított ellene az egyházi bíróság előtt. II. Rudolf császár 1585. június 1-én utasítást adott az esztergomi székesfőkáptalannak, hogy a következő országgyűlésre írja össze Balassa Bálint és Dobó Krisztina bűneit, leírva az 1584. december 25-én történteket. A káptalan tanúkihallgatásra megidézte Balassa Bálintot, Dobó Krisztinát és Balassa Bálint huszonegy, név szerint felsorolt bűntársát.

A királyi vár elfoglalásának kísérlete főbenjáró bűn volt, különösen olyan személy részéről, aki Báthory István rokona volt, s az udvarban nem felejtették el tíz évvel korábbi erdélyi kalandját. Balassi Bálint ismét Erdélybe készült menekülni, de a pert nem folytatták le, kegyelmet kapott, feleségétől elvált.

A hiteleshelyi iratok szerint ebben az évben eladta a Hont megyei Nagytúr helységében levő részét Soós Jánosnak. Nevével még egyszer találkozunk a hiteleshelyi jegyzőkönyvben,